

ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל

ויקרבני ימי ישראל למות ויקרא לבנו ליוסף ויאמר לו ... ועשית עמדי חסד ואמת אל נא תקברני במצרים: ושכנתי עם אבתי ונשאתי ממצרים וקברתי בקברתם ויאמר אנכי אעשה כדברך: (בראשית מז כט).¹

ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל בארץ פנען בדרך בעוד קברת ארץ לבא אפרתה ואקברה שם בדרך אפרת הוא בית לחם: (בראשית מח ז).²

בראשית רבה צו ה – למה לא להיקבר בארץ מצרים

"אל נא תקברני במצרים" - בשבילך ירדתי למצרים, בשבילך אמרתי "אמותה הפעם".³
 דבר אחר: "אל נא תקברני במצרים", למה שסופה של ארץ מצרים ללקות בכנים ויהיו מרחשות בתוך גופי.⁴
 דבר אחר: מפני מה בקש יעקב אבינו שלא יקבר במצרים? שלא יעשו אותו עבודת כוכבים. שכשם שנפרעין מן העובד כך נפרעין מן הנעבד.⁵

מדרש הגדול בראשית מח ז – יעקב מפחד שיוסף יתרשל

ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל. נתפחד יעקב שמא יתרשל יוסף מקבורתו בארץ ישראל שמא יאמר הרי אמי קבר אותה בדרך לפי כך צרך יעקב להזכיר מיתתה.⁶

רש"י בראשית מח ז – לאמר רחל לא עשיתי כך

ואני בבואי מפדן וגוי - ואף על פי שאני מטריח עליך להוליכני להקבר בארץ כנען, ולא כך עשיתי לאמך, שהרי סמוך לבית לחם מתה: ... ואקברה שם - ולא הולכתיה אפילו לבית לחם להכניסה לארץ.⁷

¹ יעקב פונה ליוסף בבקשה לא פשוטה (עובדה שהוא צריך לחזור ולהשביע אותו, ראו פסוק לא והמפרשים שם), אבל מבחינתו סבירה ומתבקשת, שיעלה את עצמותיו לארץ. לא קבורה סתם בארץ, אלא בנחלת קברי אבות: "ושכנתי עם אבותי", "וקברתי בקבורתם". כך גם מנמק זאת יוסף פרעה כשהוא בא לבקש את רשותו: "אבי השביעני לאמר ... בקברי אשר כריתי לי בארץ כנען שמה תקברני" (בראשית נ ה). הבקשה מפרעה איננה כה פשוטה ויכולה להתפרש על ידו ש"העברים" עדיין קשורים לארץ מכורתם (האם יעקב מבין שיש ליוסף קושי בעניין?), אבל פרעה נענה לבקשה, אולי משום שבמצרים היה עניין הקבורה במקום מסוים ומוכן מראש, דבר מקובל ומובן. ולאחר הסכמת פרעה ולאחר הברכות, בא הציווי לכל האחים, בראשית מט כט-לב: "קברו אותי אל אבותי אל המערה אשר בשדה עפרון החתי" - שם קבורים אברהם ושרה, יצחק ורביקה ו ... לאה. בני לאה זלפה ימלאו ברצון בקשה זו (מה גם שלא בהם תלוי העניין), אבל בשיח האישי בין יעקב ליוסף, האם אין כאן איזו בעיה "קטנה"? האם אין יעקב מתעלם כאן מאיזה "פרט קטן"?

² כאן אנו עומדים באירוע אחר שמתחיל בפרק מח פסוק א: "ויהי אחרי הדברים האלה ויאמר ליוסף הנה אביך חולה". יוסף לוקח את שני בניו מנשה ואפרים, נכדיו של יעקב, לקבל את ברכת הסבא. איננו יודעים כמה זמן עבר מהאירוע הקודם. אך מה שבולט באירוע שני זה, הוא שבאמצע דבריו החמים והאהובים של יעקב ליוסף, לאחר שנתן לו פי שניים בנחלת השבטים ("אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו ליי") ולפני שהוא מברך ומנשק את הנכדים ("קחם נא אלי ואברכם", "בך יברך ישראל לאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה"), חוזר יעקב "כבדרך אגב" לאירוע הראשון של בקשתו להעלות את עצמותיו לאחוזת קברי האבות במערת המכפלה. "פתאום" יש בעיה. יוסף נדרש לא רק לטרוח בקבורה עצמה, אלא גם למחול על כבודה ומעמדה של אמו. לקבור את יעקב ליד לאה, כאשר רחל "נשארת בחוץ" וקבורה אי שם "בדרך אפרתה היא בית לחם". האם כשעלה יוסף לקבור את אביו בחברון הצפין עוד "כברת דרך" ופקד את קבר אמו? מה חשב כשהטמין את עצמות אביו ליד לאה והשלים בכך את שלושת הזוגות: אברהם ושרה, יצחק ורביקה, יעקב ולאה. ורחל היכן היא? האם ראה אז את זהות הגורל בינו ובין אמו? שני האהובים שנדחו?

³ ראו דברינו [פגישת יעקב ויוסף](#) בפרשת ויגש שם הרחבנו לדון בביטוי זה "אמותה הפעם". ראו גם דברינו [מעשה בזקנה אחת](#) בדפים המיוחדים. כאן משתמע שיעקב רק ביקש לבלות את ימיו האחרונים במצרים ולא להשתקע לזמן ארוך.

⁴ אז יעקב מבין שצפויה לבניו ולבני בניו דרך ארוכה עד שיחזרו ויעלו לארץ. ויוסף עצמו שנקבר במצרים? וכל אחיו "וכל הדור ההוא"? הדברים חוזרים בעליל לנושא הקשה של החלטת יעקב לרדת למצרים לא רק על מנת לראות את יוסף, לעבור את שנות הרעב ולחזור, אלא עקירה והגירה ממש של כל השבט וכל הרכוש. ראו דברינו [אל תירא מרדה מצרימה](#) בפרשת ויגש.

⁵ סיבות רבות מונה המדרש לרצונו של יעקב שלא להיקבר במצרים, אולי גם הרצון לשוב ולקנות חזקה במערת המכפלה (ראו הריב עם עשו על המערה בדברינו [יעקב עשו ומערת המכפלה](#)) - אולי הרצון לשמור על קשר עם הארץ גם דרך הקבורה בה (ראו בראשית רבה צו ה בפרשתנו על מתי חו"ל שבאים להיקבר בארץ ישראל, בדברינו [קבורה בארץ ישראל](#) בפרשה זו); וכאמור רק יוסף יכול לקיים בקשה זו ("תעלה בעיניך סגיד ליה", רש"י). הכל טוב ויפה, אבל שוב נשאל: איפה הצד האישי והאנושי כלפי יוסף? איפה רחל בסיפור הזה? יש עוד היבטים חוץ מהחשש מכינים ועבודה זרה? ואם הוא מזכיר ליוסף "בשבילך ירדתי למצרים" ולכן יש עליך חוב להחזירני לארץ, אין ספק שהחוב הוא הדדי. יעקב יורד למצרים בשביל לראות את יוסף. ויוסף בשביל מה או בגלל מה ירד? בשביל לראות את שלום הצאן? (בראשית לז יד). ראו בראשית רבה פד יג: "ויאמר לו הנני, אמר ר' חמא בר חנינא: הדברים הללו היה יעקב אבינו נזכר ומעיו מתחכין, יודע היית שאחיק שונאים אותך והיית אומר לי הנני". אז מי חייב למי?

⁶ גם אם יוסף לא יעשה זאת בכוונה, התרשלות באופן בלתי מודע ואילוץ שונים, תמיד ייתכנו.

⁷ ראש לכלום רש"י. יעקב 'תופס את השור בקרניו' ומתוודה בפני יוסף שהוא לא עשה לאמו רחל את מה שהוא מבקש ממנו לעשות לו. ולמה באמת לא טרח יעקב בקבורתה של רחל במקום מכובד וראוי? את זאת, מסביר רש"י בהמשך דבריו ואנחנו נשמור נימוקו של רש"י לסוף הדף.

אבן עזרא בראשית מח ז – מבקש שיוסף יבין ולא יכעס

וטעם ואני בבואי מפדן - שמתה פתאום ולא יכולתי להוליכה לקבורה במערה כאשר קברתי לאה. ואמר זה ליוסף, שלא ייחר לך שאבקש מאתך מה שלא עשיתי לכבוד אמך:⁸

רשב"ם בראשית מח ז – לא היה לי פנאי

ואני בבואי מפדן - ... לכן קברתי בדך, כי לא היה פנאי לקבורה אצל לאה במערת המכפלה. ושלא יפשיעהו יוסף על אמו הוצרך לומר כן.⁹

אור החיים בראשית מח ז – הקשר לברכת הנכדים

"ואני בבואי מפדן" – כתוב זה אין לו קשר עם מה שלמעלה ממנו, גם אין ידוע כוונת הודעה זו ... אפשר שנתכוון יעקב לרצות את יוסף על אשר סיבב מיתת אמו קודם זמנה ואמר כי טעם אשר החשיב ב' בניו כראובן ושמעון לצד כי מתה "עליו" רחל וקירב מיתתה.¹⁰

רמב"ן בראשית מח ז – לאה היא האישה הראשונה

ועל דרך הפשט גם כן אמר לו כן כמתנצל, שלא יחר ליוסף בראות חפצו בקבורת המערה על שלא קבר אמו שם, וכאשר קבר שם את לאה.¹¹ ולכך אמר לו כי מתה בארץ כנען ולא נקברה בחוצה לארץ כאשר תהיה קבורת מצרים ליעקב, ומתה בדרך בפתע פתאום ולא יכול לקברה שם.¹² כי איך יעזוב את בניו ואת מקנהו בדרך וילך מהרה עמה למערת המכפלה? ואיה הרופאים והרפואות לחנוט אותה? ... ואף על פי שמערת המכפלה אינה רחוקה משם רק כחצי יום, היה יעקב כבד מאד במקנה הגדול ובני בית ולא יגיעו שם רק בימים רבים, וכן עשה בדרך ההוא ימים רבים עד בואו אל אביו.¹³

ואני סבור שהיו אלו דברי התנצלות, וגם יוסף יודע שמתה בדרך ונקברה בארץ, וכבוד עשה לה במותה. אבל הכוונה ליעקב שלא הולך אותה למערה כדי שלא יקבור שם שתי אחיות, כי יבוש מאבותיו,¹⁴ ולאה היא הנישאת לו ראשונה בהיתר, ורחל באהבתו אותה בנדר אשר נדר לה לקחה.¹⁵

⁸ ובפירושו אבן עזרא שיטה אחרת הוא אומר: "נכון הוא לפרש שלא ישים יוסף את לבו למה לא נקברה רחל במערה כמו שנקברה לאה". יעקב מצפה מיוסף שיגלה גדלות רוח ("לא ישים לב") ולא יתחשבן עם אביו על כבוד אמו. למה? כבוד אב דוחה כבוד אם?

⁹ רשב"ם מצטרף למפרשים שמסכימים שיש כאן בעיה. לא בכדי מזכיר יעקב כאן את קבורת רחל. הוא מרגיש צורך להתנצל בפני יוסף. ואם לא יכול היה לעשות זאת באירוע הראשון כאשר בקש את יוסף שיעלה לקבור אותו בארץ כנען, הוא עושה זאת עכשיו בשעה שהוא מברך אותו ואת בניו (נכדיו) ונותן לו "שכס אחד על אחיך". שימו לב לדבריו התמוהים-מה של רשב"ם: "כי לא היה לי פנאי לקבורה אצל לאה", שהרי בפשטות רחל נפטרה לפני לאה. אם "אצל לאה" פירושו ליד לאה, היינו במקום שמיועד ללאה, הרי הוא מוסיף שמן על המדורה! וכל זה "כי לא היה לי פנאי"! אולי כוונתו שלאחר "וישב יעקב" והתבסס בארץ, היה מצופה שיעביר את עצמותיה של רחל למקום מכובד יותר, ולא לצד הדרך? אולי בכל זאת לחלקת הקבורה המשפחתית. ולא הייתה מניעה עקרונית שיעקב היה נקבר ליד שתי נשותיו והזוג השלישי במערת המכפלה היה בעצם משולש? לזאת בוודאי לא יסכים רמב"ן (ויקרא יח כה) שמדגיש שרחל מתה על גבול הכניסה לארץ בגלל שבארץ ישראל קיימו האבות את התורה ולא יכול היה יעקב להמשיך לשאת שתי אחיות. אז להיקבר ליד שתיהן לדורות פשיטא שלא. ועוד נראה את דברי רמב"ן להלן.

¹⁰ פירוש אור החיים מדגיש את הפיזיו יותר מאשר את ההתנצלות. מיתת רחל מיד בכניסה לארץ היא הגורם לכך שלא נקברה במערת המכפלה (מכל הסיבות שכבר ראינו ואחרות). אבל לא זה מה שחשוב כעת, אומר יעקב. מה שחשוב הוא שאתה יוסף השלמת את ייעודה של רחל אמך שהייתה צריכה להביא ארבעה בנים לעולם. וכעת יש לנו אותם: יוסף, בנימין, אפרים ומנשה. ולכן הפסוק הזה כאן. האם ראה יוסף פיזיו בכך?

¹¹ יוסף יגיע למערת המכפלה ושם לא ימצא את קבר איו. גם רמב"ן מסכים שיש כאן בעיה.

¹² התנצלות ראשונה של יעקב שלפחות לא קבר את רחל בחוצה לארץ. באשר לקבורת רחל אם הייתה בארץ או בחוצה לארץ, ראו דברינו מות רחל וקבורתה בפרשת וישלח.

¹³ התנצלויות רבות שם רמב"ן בפיו של יעקב מדוע לא הביא את רחל לקבר מכובד, וכורך זאת עם זה שגם לא מיהר לחבור אל אביו. ראו על כך הדף מסע יעקב בחזרתו לארץ בפרשת וישלח. האם יוסף צריך לקנות את כל ההתנצלויות האלה, כולל הטיפול ברכוש וטרחת בני הבית? האין זה מזכיר את מה שיעקב אומר לעשו על מנת להסתלק ממנו: "אֲדֹנָי יְדַע פִּי הַיְלָדִים רַכִּים וְהַצֶּאֱן וְהַבְּקָר עֲלוֹת עָלַי וּדְפָקוּם יוֹם אֶחָד וְנָתַתוּ כָּל הַצֶּאֱן: יַעֲבֹר נָא אֲדֹנָי לִפְנֵי עַבְדּוֹ וְאֵינִי אֲתַנְהֵלָה לְאִטִּי לְרַגְלֵי הַמְּלֶאכֶה אֲשֶׁר לִפְנֵי וְלִרְגְלֵי הַיְלָדִים וְכוּ' (בראשית לג יג-יד)"! - את הסיבה הזו צריך יוסף לקבל?

¹⁴ על שנשא שתי אחיות. ראו רמב"ן ויקרא יח כה שלפיכך נפטרה רחל "בתחילת בואם בארץ", ראו הדף קיימו האבות את התורה.

¹⁵ כאן מגיע רמב"ן לאמת הפשוטה והאכזרית. הכל התנצלויות. יעקב יודע שיוסף יודע (שיעקב יודע שהוא יודע) שכל הדיבורים האלה הם התנצלויות כלפי חוץ ושהסיבה האמיתית היא שלא היה האשה הראשונה והאמיתית. היא אולי לא האשה האהובה אבל היא אם מחצית השבטים, בת זוגו הראשונה של יעקב בחיים והאחרונה במנוחת עולמים. ראו איך יהודה אומר ליוסף (כשעדיין לא ידע שהוא יוסף ולפיכך הוא כמשיח לפי תומו) בשם אביו: "וְיֹאמֶר עֲבָדְךָ אֲבִי אֲלִינוּ אֲתָם יְדַעְתָּם כִּי שְׁנַיִם יְלָדָה לִי אֵשֶׁת" (בראשית מד כז). ראו גם ב-"אלה שמות" של בני בית יעקב היורדים מצרימה בספר בראשית פרשת ויגש: "בְּנֵי רַחֵל אֵשֶׁת יוֹסֵף וּבְנֵימָן" (בראשית מו יט). לאה לא מכונה בשום מקום "אשת יעקב". אבל שום כינוי לא ישנה את העובדה שלא היה הראשונה ובמערת המכפלה אין מקום לשלישייה.

שכל טוב (בובר) בראשית מח ז – עלי מותה ועלבונה של רחל

ואני בבואי מפדן. מה ענין זה אצל זה? אלא שצפה יעקב אבינו שדעתו של יוסף לשאול את אביו על רחל אמו. מפני מה לא העלה אותה לקוברת במערת המכפלה הואיל והיתה חביבה עליו ביותר. ועד שלא התחיל יוסף לשאלו, התחיל יעקב ואמר: "ואני בבואי מפדן". כלומר, ואני הייתי רוצה לומר לך על אמך, כי בבואי מפדן ארם "מותה עלי רחל" - עלי היתה עלבונה, לפי שאין האשה מתה אלא לבעלה, ואין איש מת אלא לאשתו.¹⁶

בראשית רבה עא ב – אשת נעורים מול עיקרו של הבית

ר' חנין בשם ר' שמואל בר ר' יצחק אמר: כיון שראה אבינו יעקב מעשים שרימתה לאה באחותה, נתן דעתו לגרשה. וכיון שפקדה הקב"ה בבנים, אמר: לאמם של אלו אני מגרש? ובסוף הוא מודה על הדבר, זהו שכתוב: "וישתחו ישראל על ראש המיטה" (בראשית מז לא) - מי היה ראש מיטתו של אבינו יעקב? לא לאה?¹⁷ "ורחל עקרה" - אמר ר' יצחק: רחל הייתה עיקרו של בית. שנה רבי שמעון בן יוחאי: לפי שכל הדברים תלויים ברחל, לפיכך נקראו ישראל על שמה: "רחל מבכה על בניה" (ירמיה לא יד); ולא סוף דבר לשמה, אלא לשם בנה: "אולי יחנן ה' צבאות שארית יוסף" (עמוס ה טו); ולא סוף דבר לשם בנה, אלא לשם בן בנה, שנאמר: "הבן יקיר לי אפרים" (ירמיה לא יט).¹⁸

רש"י בראשית מח ז – על פי הדיבור קברתיה שם

ואני בבאי מפדן וגו' - ואף על פי שאני מטריח עליך להוליכני להקבר בארץ כנען, ולא כך עשיתי לאמך ... ואקברה שם - ולא הולכתיה אפילו לבית לחם להכניסה לארץ, וידעתי שיש בלבך עלי [תרעומת], אבל דע לך שעל פי הדיבור קברתיה שם שתהא לעזרה לבניה כשיגלה אותם נבזראדן, והיו עוברים דרך שם, יצאת רחל על קברה ובוכה ומבקשת עליהם רחמים, שנאמר (ירמיה לא יד): "קול ברמה נשמע רחל מבכה על בניה וגו'", והקב"ה משיבה (ירמיה לא טו): "יש שכר לפעולתך נאם ה' ושובו בנים לגבולם".¹⁹

שבת שלום, חזק חזק ונתחזק**מחלקי המים**

מים אחרונים: יש מדרשים שתוקפים את הנושא מזווית אחרת לגמרי. העימות בין עשו ליעקב שלכאורה הסתיים בפרשת וישלח, נמשך על מערת המכפלה. ראו רמב"ן בפרשתו מט לא ומדרש תנחומא כאן, מובאים בדברינו [יעקב עשו ומערת המכפלה](#) בפרשה זו. ראו גם [פרידת יעקב ועשו – סגירת החשבון?](#) רחל מתה בחיי יצחק ולכן לא יכול היה יעקב לקוברת במערת המכפלה לפני אביו (ואמו?). לאחר מות אביו פרץ הריב. בקבורת לאה תופס יעקב חזקה על מערת המכפלה.²⁰ הוא ממשיך בחיזוק החזקה בכך שהוא מטריח את יוסף לעלות לקבור אותו ולא להמתין עד שייגאלו ממצרים.

¹⁶ ראו מוטיב זה גם ברות רבה פרשה ב: "וימת אלימלך איש נעמי - מת האיש, מי מחסרו? אשתו ... מתה אשתו, מי מחסרה? אלא בעלה, שנאמר: ואני בבאי מפדן מתה עלי רחל. א"ר יוחנן: עלי מיתתה של רחל. אמר יעקב אבינו: קשה היא עלי מיתתה של רחל, מכל הצרות הבאות עלי". אמך, אומר יעקב ליוסף, היא קודם כל אשתי ואח"כ אמך. אתה מצטער וכואב? לי כואב פי כמה. מאז שנפטרה, אין לי חיים. האם את הסבר זה יוסף צפוי לקבל? האם כאב וצער של בן הזוג מפחית או מקל על הכאב והצער של צאצא? הרבה דרשות נאמרו בשבח האשה הראשונה אשר נקראת גם אשת נעורים: "אין אדם מוצא קורת רוח אלא מאשתו ראשונה" (יבמות סג ע"ב), "כל המגרש אשתו ראשונה, אפילו מזבח מוריד עליו דמעות" (גיטין צ ע"ב), "כל אדם שמתה אשתו ראשונה, כאילו חרב מקדש בימיו" (סנהדרין כב ע"א) ועוד. בתקופת חז"ל הייתה לדרשות אלה משמעות בגלל ההיתר של ריבוי נשים או לחילופין גירושים קלים במי (ראו מסכת גיטין פרק ט משנה י) ואין הן קשורות ישירות לענייננו. אבל עובדה היא שלא היה הראשונה ואי אפשר לקחת לה זאת, גם אם נישואיה ליעקב היו ברמאות מה. עובדה זו היא שקבעה בסופו של דבר עם מי ישכב יעקב במנוחת עולמים. לרחל נועד תפקיד אחר, כפי שממשיך המדרש ואומר.

¹⁸ מדרשים רבים מפתחים את דמות "רחל לדורות" שיותר מכל האבות והאמהות מלווה את בניה הן בירידתם לגלות והן בחזרתם לארץ. לפיכך היא קבורה בנפרד בדרך אפרת. ראו איכה רבה פתיחתא כד: "באותה שעה קפצה רחל אמנו לפני הקב"ה ואמרה: רבש"ע גלוי לפניך שיעקב עבדך אהבני אהבה יתירה ועבד בשבילי לאבא שבע שנים ... ומה אני שאני בשר ודם עפר ואפר לא קנאתי לצרה שלי ולא הוצאתיה לבושה ולחרפה, ואתה מלך חי וקיים רחמן מפני מה קנאת לעבודת כוכבים ... והגלית בני ונהרגו בחרב ועשו אויבים במי כרצונם? מיד נתגלגלו רחמינו של הקב"ה ואמר בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל למקומן ... ויש תקוה לאחריהן נאם ה' ושובו בנים לגבולם". רחל מוחלת על כבודה ולא מקנאת באחותה, לא בחייה (קצת אולי כן) ולא במותה. האם זה מנחם את יוסף? האם אפשר לראות בשליחות היסטורית פיצוי והתנצלות ראויים על עלבון ופגיעה אישיים? האם מצופה מיוסף שיבין את השליחות ההיסטורית שלו ושל אמו ויעלה אותם מעל רגשותיו האישיים? האין כל סיפורי האבות וספר בראשית ברוח זו?

¹⁹ מאיפה לקוח הקטע הבא: "ואני בבואי מפדן... שרנו כלנו בחם, ברננה, בנגון היוצא מן הלב ... מלבו של יוסף שאמו נקברה בשדה בצדי הדרך, מלבו של יעקב שהאובה והנעימה גם במותה ממנו נפרדה, מלבה של רחל היוצאת על קברה ובוכה ומבקשת רחמים, מלפם של ישראל שהגלום שבאים כבולים בשלשלאות של ברזל, ומלבו, כבליכול, העונה לרחל: יש שכר לפעלתך...".

²⁰ אבל לפי טענת עשו שלא ויתר, גם לקח בכך יעקב את חלקו במערה.